

Zpěv a hudba v životě J. E. Purkyně

„Po cestě slyšel jsem pastuchy a orače národní mně známé písně pěti, což mne nevýslovnou blahostí plnilo a celé světy idylické ve mně budilo.“ Tak vzpomíná Jan Evangelista Purkyně ve svých životopisných črtách Výryvky z mého života na návrat z Litomyšle do rodných Libochovic (Halas 1987). Několikrát vypráví, jak se v dětství setkával se zpěvem a hudbou. „Také moje matka znala ještě z let svých mladistvých selských množství písniček, jež si při přízi a domácím zaměstnání zpívala, až se po celém domě rozléhaly. Rozumí se, že i já se jim naučil, že mne po celé živobyť doma i v cizině následovaly a že se s nimi radostně potkávám kdekoli se v nových sbírkách nově ošacované mně představují.“

Když se Jan stal školákem, začal se učit hrát na hudební nástroje. „Pan děkan Rudyš si zamyslel zříditi z nás chlapců tureckou muziku, při které příležitosti já se stal fejfarem. Dále jsem se učil zpívat a hrát na housle.“ Dnes nepoužívané slovo fejfar znamená pištec a tureckou muzikou se označovaly obecně dechové kapely, podle podobných souborů, které doprovázely vojska tureckých janičářů.

Na housle učil Jeníka hrát o tři roky starší František Mikula, jeden z jeho nejbližších přátel. K nim patřil i Jan Janda, později učitel v Libochovicích, který byl „dobrý houslista, varhaník a v hudbě vůbec sběhlý“. O posledních školních letech v Libochovicích Purkyně píše: „Teprve poslední dvě léta, kdy nastalo cvičení se ve zpěvu a v houslích, činily soboty a neděle, kdy se mše provozovala, příjemné zastávky, nebo když na děkanství jakás hudba se provozovala.“ Vzpomíná i na své návštěvy v nedaleké Budyni, na hudbymilovného kaplana „který hrál výborně na violoncello a dával

někdy kvartety, kde mne arci potřebovati nemohl, ač jsem byl také houslista a hrál na kůru v Libochovicích“.

Do života šestiletého Jeníka zasáhl osud, v r. 1793 umírá jeho otec Josef Purkyně, významný úředník majitele panství knížete Karla Jana Dietrichsteina. Ovdovělá Rozálie Purkyňová obdržela důchod a odstěhovala se ze zámku do městského domu v Libochovicích. Budoucnost synů Jana i Josefa byla zajištěna: odcházejí do Mikulova, což bylo další Dietrichsteinovo panství, do tamní piaristické školy. Bude jim tam poskytnuto vzdělání včetně ubytování a stravy, za to budou plnit funkci zpěváků v tamním chrámu. Jan musí předem dokázat své pěvecké dovednosti ve zkoušce, která se konala ve Slaném na piaristickém ústavu. „Po udání tónu na houslích musel jsem Benedictus z jakési mše zazpívat, což se mi jakžtakž podařilo, i bylo po zkoušce. Následkem toho bylo, že jsem byl přijat do Mikulova co skutečný chórista.“

Jak jsme již dříve v Živě psali, Purkyně vystudoval u piaristů gymnázium a stal se jako bratr Silverius novicem řádu. V r. 1807 však před složením slibu řád opouští, aby pokračoval ve studiu na univerzitě. Prostředky pro studium získával vyučováním dětí v předních pražských rodinách. Když v r. 1810 obdržel nabídku od barona Františka Hildprandta, aby se stal učitelem přírodních věd a matematiky jeho syna Ferdinanda, přerušil studia a v tomto postavení pak na zámku Blatná prožil tři roky (obr. 1). Baron František Hildprandt byl milovníkem hudby. Na zámku se pořádaly hudební slavnosti, každý zaměstnanec na Blatné ovládal nějaký hudební nástroj. Baron vybudoval také pěvecký sbor, v němž se uplatnili i obyvatelé města. Zaslouží připomenout, že na Blatné se narodil Karel Strakatý, významný operní pěvec 19. století (obr. 2). Jeho otec a strýc byli členy pěveckého sboru Františka Hildprandta a hluboký vztah k hudbě získal i Karel. Ten zahájil univerzitní studium práv, ale i když studoval úspěšně, láska k hudbě zvítězila. Při premiéře Fidlovačky 21. prosince 1834 vystoupil v roli slepého houslisty Mareše a zpíval poprvé na veřejnosti píseň Kde domov můj.

Purkyně měl na Blatné k dispozici zámeckou knihovnu, která obsahovala i hudební literaturu. Živý Purkyňův zájem o hudbu dokazuje jeho deník, který si na Blatné vedl. V deníku, jenž se zachoval a je uložen v Purkyňově fondu v Památníku národního písemnictví, jsem našel záznamy hudebních motivů. Na volné stránce deníku si nakreslil notovou osnovu, do níž zapsal motivy od několika skladatelů (obr. 3 a 4).

Když se jeho žák baron Ferdinand připojil k šlechtické gardě, která doprovázela císaře do Francie, Purkyňova role skončila a vrátil se ke studiu medicíny. Čtyři roky po promoci, v r. 1823 odešel do Vratislavi, kde získal místo profesora fyziologie.

Ani jako vysokoškolský profesor neztrácel ve Vratislavi zájem o hudbu. Komtesa Adéla Desfoursová, s níž se seznámil na Blatné, děkuje Purkyňovi za zaslání Beethovenovy skladby Adelaide (o jejich blízkém vztahu podrobněji v Živě 2023, 5: CLVIII–CLIX). Slibuje, že se ji naučí hrát na klavír. V jiném dopise se ptá, zda již slyšel nedávno zkomponovanou operu Euryanthe od Carla Marii von Webera. Purkyňův vztah k hudbě na Blatné dobře znali, jak vyplývá z dopisu Antonie Hildprandtové, sestry Purkyňova žáka Ferdinanda. V dopise ze 17. prosince 1842 ho žádá, aby mladého Antona Rubinsteina, který cestuje do Vratislavi, doporučil tamním přátelům hudby. Zajímavý je i list Žofie Kossowské z 23. srpna 1844, v němž prosí Purkyňého, zda by mohl zprostředkovat ve Vratislavi koncert jejího manžela violisty Samuela Kossowského.

V Purkyňově vratislavské domácnosti byl klavír, který se pak ocitl v jeho bytě v Praze ve Spálené ulici. Hudební nástroj nakonec získal Purkyňův syn Emanuel a ten jej odvezl do Bělé pod Bezdězem, kde vyučoval na Lesnické akademii. Emanuel byl velmi muzikální, jak zmiňuje ve svých vzpomínkách dcera Karla Purkyně, tedy Purkyňova vnučka.

1 Na zámku Blatná Jan Evangelista Purkyně působil tři roky jako učitel mladého barona Hildprandta.

Ve Vratislavi se Purkyně zajímal o národní písně a napsal recenzi ke knize, která vyšla v r. 1835 pod názvem v českém překladu Polské a ruské písně haličského lidu s k nim náležejícími melodiemi, instrumentované Karlem Josefem Lipinskim. Purkyně oceňoval, že sbírka obsahuje vedle textů i melodie: „které jsou významné pro hudební teoretiky i historiky i pro praktické hudebníky“.

Po dvaceti sedmi letech zpátky v Praze

V r. 1850 se Purkyně vrací do Prahy. Měšťanská beseda uspořádala uvítací slavnost, na niž vystoupil pěvecký sbor Žofinská akademie a zpěvem přispěl vedle dalších sólistů opery i již zmíněný Karel Strakatý.

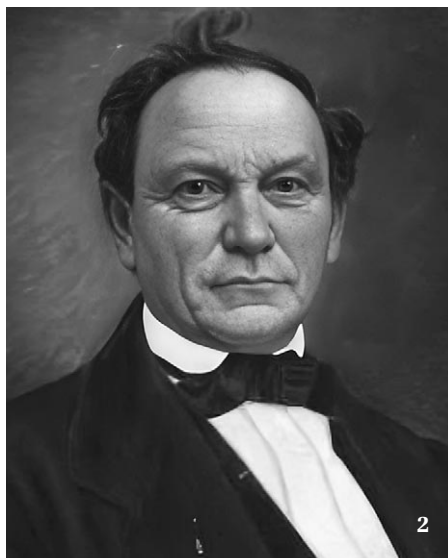
Purkyně byl zakládajícím členem pěveckého spolku Hlahol a účastnil se 13. července 1862 na Střeleckém ostrově svěcení jeho praporu jako jeden z kmotrů. Prapor byl dílem Josefa Mánesa.

V r. 1861 se připravuje založení Umělecké besedy. Na žádosti policejnímu ředitelství o povolení schůzky nachází Purkyně podpis vedle dalších jmen – básníka Karla Jaromíra Erbena, politika Julia Grégra, Karla Strakatého a hudebního pedagoga a kritika Františka Pivody. Ve správním výboru Umělecké besedy se Purkyně stal náměstkem starosty v r. 1864. V této funkci spolupracoval s Bedřichem Smetanou (obr. 5), předsedou hudebního odboru v r. 1863, 1864 a 1869–70. B. Smetana na oslavě Purkyněových 77. narozenin r. 1864 hrál Beethovenovu sonátu e moll op. 90.

Umělecká beseda uspořádala v r. 1865 oslavu Purkyněových narozenin s bohatým hudebním programem. Vystoupilo několik operních pěvců, z nichž největší ohlas měla pěvkyně Emílie Bubeníčková (viz obr. 1 na str. 92 této Živy), jež přednesla dvě árie Mařenky z Prodané nevěsty, kterou pražské publikum dosud neznalo, neboť tato Smetanova opera měla premiéru až 30. května 1866. Úvodem večera přednesla mladá herečka Josefina Čermáková, pozdější švagrová Antonína Dvořáka, báseň Ervína Špindlera. Závěrečné verše zněly: „Ty neznáš pouze prvky, sval a kosti a jak srdcem proudí mladá krev, tys nepoznal jen spánku tajemnosti, jak vzrůstá tělo, jak se tvoří z cév; jak uhlík stal se skvoucím diamantem, jak kolem slunce kolotá se zem: náš Purkyně se stal i muzikantem a my dle jeho noty tancujeme.“

Potěšený Purkyně reagoval pohotově a nečekaně dvojnásob: „Zlíbat celou Uměleckou besedu – to možno není, tož přijměte Vy, líbezná, toto díky políbení.“ A překvapil herečku hubičkou na tvář.

Purkyněovy narozeniny slavili pravidelně studenti pořádání zastaveníček pod okny jeho bytu ve Spálené ulici. O jejich povolení museli předem žádat policejní ředitelství, to se k žádosti vyjadřovalo, stejně jako k hudebnímu programu včetně textů písní, které musely být rovněž předloženy. Konání zastaveníčka spojeného často s pochodňovým průvodem musel být přítomen policejní komisař, který pak o jeho průběhu podával zprávu nadřízeným. Při oslavách v r. 1859 prokázal komisař nadbytečnou horlivost, neboť byl přítomen přímo v bytě, nikoli před domem. Proti tomu studenti protestovali a policejní ředitelství pak nařídilo okamžitě komisaři Johannu Gregrovi,

2 Blatenský rodák Karel Strakatý, operní pěvec, který vystupoval na Purkyněových oslavách.

3 V Blatině si vedl Purkyně deník, kam si zapisoval i hudební motivy některých skladatelů. Foto O. Brázda

4 V Purkyněových notových zápisech se objevuje často jméno hudebního skladatele a pedagoga Leopolda Koželuha (rodným jménem Jan Antonín Koželuh, 1747 Velvary – 1818 Vídeň). Orig. C. C. Böhm (1797), podle W. Ridleyho (1764–1838)

5 Bedřich Smetana s Purkyněm spolupracoval ve výborech Umělecké besedy. Z archivu autora (obr. 1, 2, 5 a obr. 2 na str. 92), orig. K. Purkyně (1865), sbírky Národní galerie Praha (obr. 1 na str. 92)

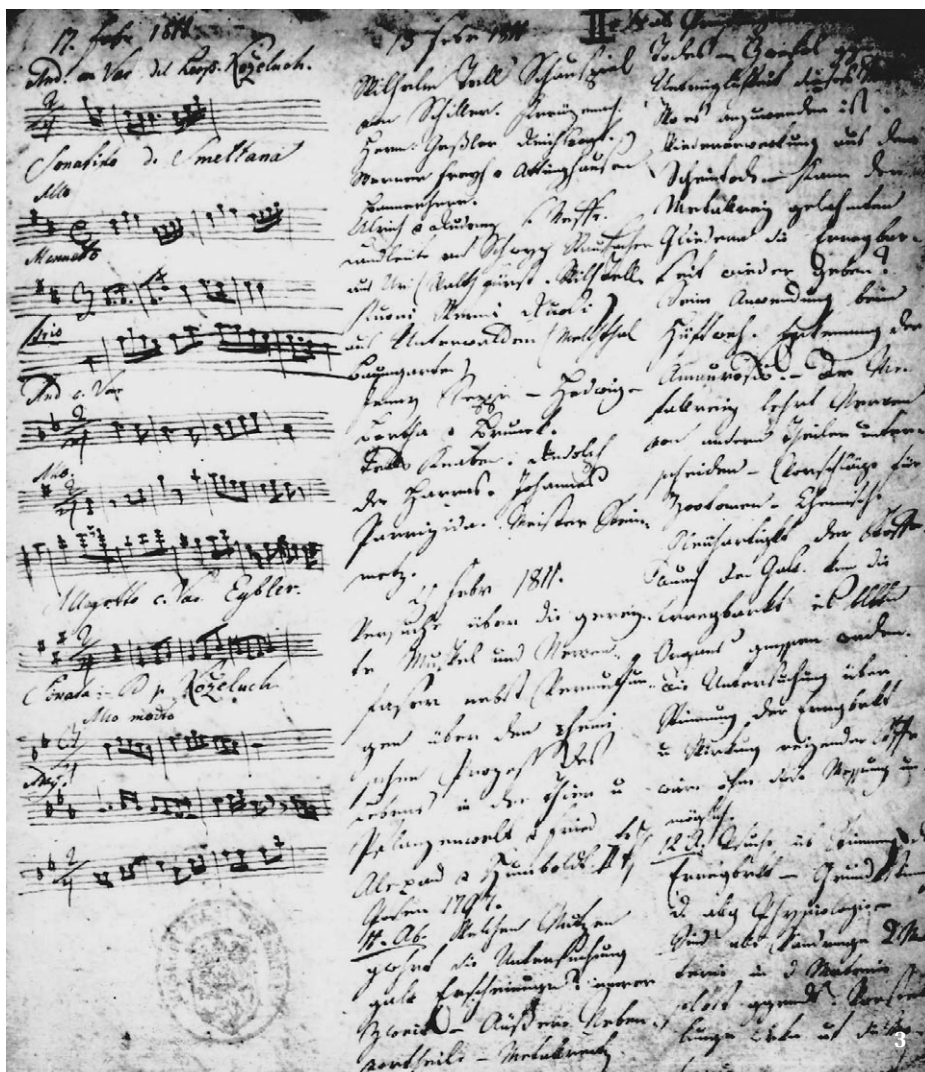
aby vysvětlil, proč byl při oslavě přítomen ne na dvoře, ale přímo v bytě, čehož využila česká strana k útoku proti policii.

Hlahol a Sokol v r. 1862 organizovaly zastaveníčko a policejní ředitelství pořádání povolilo s výhradou, že nebude provozována píseň Rekův sen. Rekem skladby byl totiž míněn Prokop Veliký – „husitských vojů pán, který sní o vlasti své máti drahé, jež rány roní krvavé, jak smutně zří do daleka, zda blaha den jí nečeká“. Účastníci této slavnosti vyšli z Ječné ulice a za zpěvu doprovázeného hudbou prošli Karlovým náměstím do Spálené ulice k Purkyněovu bytu,

kde zazpívali skladbu Píseň Čecha. Zahráli čtverylku Nedejme se a Hlahol zazpíval sborovou skladbu Má otčina. Z předvedených skladeb je zřejmé, že oslava narozenin byla současně národní a politickou manifestací, čehož si rakouská policie byla vědoma, a proto pečlivě sledovala její průběh.

Eduard Grégr vypráví, že Vojtěch Náprstek k sobě zval své přátele a při zábavě hosté rádi zpívali s větší či menší chutí, jen František Palacký nikdy nezpíval. Zato byl vždy do zpěvu rozpoložen slavný již tehdy fyziolog J. E. Purkyně. Manželka Purkyněova syna Karla vypráví, že ji tchán učil písničku, kterou mu zpívala maminka:

„Ani jsem se nenadala, že bych malinkého pumpříčka chovávala, hajej, hajej, hajej, pumpříčku malej:

4

teďkyn pudu na ulici
kmotry prosit o krupici,
jedna mi dá mouky, druhá mlíka,
pro malého pumprlíka.“

Vítězslav Hálek ve svých vzpomínkách uveřejněných v Květech v r. 1869 uvádí: „Návštěvníkům Prozatímního divadla bude známo, že Purkyně sedával v první řadě uprostřed. Byla-li opera, díval se Purkyně ustavičně do not a po prstech. Po aktu dával se do rozhovoru, kterak se ‚noty berou na strunách‘, doma pak nemeškal a ihned si pořídil housle a co v divadle od houslisty uslyšel, doma se v tom cvičil. Když pak

5

přišel opět do divadla, pochlubil se, co už umí, a tázal se po návodu dalším. Tyto vzájemné rozhovory bývaly často velmi hlasité, zejména žádal-li Purkyně, aby se mu to hned prakticky ukázalo.“

Vilém Kuthan pátral po osudu Purkyňových houslí. Dozvěděl se od Lubomíra Sršně, vedoucího historického archeologického oddělení Národního muzea, že ve sbírkách muzea byly uloženy 28. února 1923 pod depozitním číslem 1128 s tím, že pocházejí z majetku slavného fyziologa, jehož jméno je napsáno vpravo od struníku. Dále je v zápise uvedeno, že housle daroval Umě-

lecké besedě MUDr. Jaromír Peterka. Jak nástroj získal, není známo. Historické nástroje ze sbírek NM se nyní nacházejí v Muzeu české hudby. Purkyňovy housle zde však nejsou a jejich osud tedy zůstává neznámý.

Dne 31. července 1869 provázela hudba Purkyňův pohřební průvod ze Spálené ulice na Vyšehradský hřbitov, kde za zpěvu chorálu byla rakev spuštěna do hrobu.

Hudba a zpěv byly neodmyslitelnou součástí jeho života, provázely tohoto geniálního vědce od kolébky až po hrob.

Použitá literatura uvedena na webu Živy.

Jaromír Tlustý

Zahradník, cestovatel, lovec rostlin Benedikt Roezl (1824–1885) II.

Devatenácté století přineslo v rostlinné říši množství objevů. Mnozí z botaniků a zahradníků se vydávali do neprobádaných oblastí celého světa se snahou objevit a do Evropy odeslat dosud neznámé rostliny. Jedním z nejvýznamnějších a nejuspěšnějších byl český zahradník Benedikt Roezl, jehož výročí přinesl předminulý (200 let od narození) a minulý rok (140 let od úmrtí).

Jak jsme se podrobně dozvěděli v minulém čísle (Živa 2026, 1: I–IV), Benedikt Roezl, narozený v r. 1824 ve středočeských Horoměřicích, r. 1839 vyučený zahradníkem v zámeckých zahradách v Děčíně, prožil první polovinu života ve významných zahradách a zahradnictvích v několika místech Evropy. Ve svých 31 letech se rozhodl odcestovat do domoviny jím milovaných exotických rostlin, na americký kontinent. Zprvu majitel zahradnictví v Mexiku, cestující za sběrem rostlin touto zemí, se rozhodl vsadit na pěstování prádenné rostliny ramie sněhobílé (*Boehmeria*

nivea). Jím zkonstruovaný stroj na zpracování této rostliny mu však r. 1868 rozdrtil levou ruku. Tragédie vedla Benedikta Roezla k rozhodnutí přenechat mexické zahradnictví příbuzným a vydat se na cesty za sběrem rostlin. V následujících 7 letech křížem krážem procestoval, postupně se svými třemi synovci, Ameriku od severu, od Britské Kolumbie na jihozápadě Kanady až po Peru na jihu. Sbíral exotické rostliny, orchideje, jehličnaté dřeviny a ve stovkách i tisících kusů je posílal do Evropy, a to až do r. 1875, kdy se rozhodl k návratu zpět do Evropy.

1

1 Benedikt Roezl (1824–1885) s Řádem sv. Stanislava III. stupně. Humoristické listy, 3. ledna 1885

V Praze

Zprávy o Roeslově záměru trvalého návratu na starý kontinent se v lednu 1875 objevily na stránkách českých periodik v souvislosti s nabídkou prodeje jím sbíraných rostlin, zaslaných na sklonku r. 1874 ze San Francisca do Prahy. Příjemcem byl Vincenc Sochor (1844–1924), obchodník s jižním ovocem na tehdejší Ferdinandově třídě (dnes Národní), švagr Benediktovy sestry Evy (1834–1914). B. Roezl do Prahy